

Prolog

Rakouská panovnice Marie Terezie (1717–1780) je z celé řady důvodů dodnes považována za jednu z nejvýznamnějších vladařských osobností 18. století. Přezdívalo se jí „Velká matka Rakouska“ a zděděnou habsburskou říši během své vlády dokázala vymanit z hospodářského a společenského úpadku a přeměnit ji v silný centralizovaný stát, jenž se stal jednou z rozhodujících velmocí na evropském kontinentě. Velkou matkou však skutečně byla – svému manželovi Františku I. Štěpánovi Lotrinskému (1708–1765) porodila celkem šestnáct dětí, jedenáct dcer a pět synů, dospělosti se ovšem dožilo jen deset z nich (šest dcer a čtyři synové). Je známo, že o své děti vždy příkladně pečovala a nikdy nepřestala sledovat jejich další životní osudy.

Cesta k dosažení proměny rakouské říše v moderní centralizovanou monarchii nebyla pro Marii Terezii jednoduchá, neboť její čtyřicetileté panování několikrát poznamenaly války s pruským králem Fridrichem II. Velikým (1712–1786), kterého považo-

vala za svého úhlavního nepřítele a z hloubi duše ho po většinu svého života nenáviděla, i když se s ním osobně nikdy nesetkala. Na této její antipatii ke všemu pruskému nic nezměnil ani vstřícnější postoj jejího syna Josefa II., který byl v roce 1764 korunován římskoněmeckým králem, a od roku 1765 se stal spoluvladařem a později usiloval o zlepšení vztahů Rakouska k Prusku.

Marie Terezie se narodila (13. 5. 1717) do velice pohnutého období našich dějin, jež bylo v Čechách ve znamení poslední vlny rekatolizace pod vedením katolického řádu Tovaryšstva Ježíšova (jezuitů). Mezi jezuitskými misionáři zvláště vynikal páter Antonín Koniáš (1691–1760), jehož misijní působení, zahájené kolem roku 1720, pokračovalo i během vlády Marie Terezie do roku 1759.

Zároveň to bylo období církevního tmářství, kdy nejen mnozí představitelé katolického kléru a šlechty, ale i poddaný lid věřili v existenci čarodějnictví, vampyrismu a dalších pověr a předsudků. S těmito pozůstatky středověkého způsobu myšlení se později Marie Terezie musela vyrovnávat, což se například pro-mítlo i do soudních a dalších reforem, které v rakouské monar-chii prosadila.

Čechy (včetně Prahy) byly až do roku 1740 vídeňskou vládou přezírány, i když vedle Slezska tvořily významnou hospodářskou základnu habsburské říše, a to nejen vysokými daňovými odvody, ale rovněž postupným zaváděním manufakturní výroby i jiných podnikatelských aktivit české šlechty a měšťanstva. Poli-tický význam Prahy a českých zemí se po roce 1740 ve válkách

o habsburské dědictví dostal opět do popředí, neboť bylo zřejmé, že vítěz, jenž by ovládl Prahu, si zároveň mohl zajistit i vládu nad Českým královstvím.

V roce 1741 se to podařilo bavorskému kurfiřtovi Karlu Albrechtovi, kterého část českých stavů prohlásila českým králem. Byl to však jen dočasný úspěch, po roce se vojska bavorského kurfiřta, tvořená především francouzskými žoldnéři, dala z Prahy i Čech na ústup před rakouskou armádou, kterou sem Marie Terezie vyslala s cílem očistit zemi od bavorsko-francouzské okupace. Na jaře roku 1743 pak byla v Praze korunována za českou královnu.

Dodnes je obdivuhodné, jak dokázala vojenskými i diplomatickými aktivitami úspěšně bránit habsburskou monarchii před rozvratem, který jí především v počátcích vlády hrozil. Později toto své státnické umění ještě několikrát zopakovala, zejména v případech expanzivních vpádů vojsk již zmiňovaného pruského krále Fridricha II. Tím okolnímu světu nejen dokázala, že je silnou panovnickou osobností, ale že si i v kritických okamžicích ohrožení umí zachovat rozvahu a chladnokrevnost. Krok za krokem tak vyrůstala v respektovanou vladařku, jejíž hlavní přednost spočívala v tom, že předem dokázala odhadnout své možnosti.

Do jaké míry byla v českých zemích oblíbená, je dodnes sporné, vždyť během její vlády se Čechy, Morava a Slezsko několikrát změnilo v důležité válečné bojiště. V roce 1743 se v pražském Svatovítském chrámu sice nechala korunovat za českou královnu,

ale poté českou metropoli krátce navštívila až v souvislosti s vojenskými manévry v roce 1754, což také bylo naposledy. O další návštěvě Čech ještě uvažovala v roce 1765, nicméně nečekaná smrt jejího manžela Františka Štěpána Lotrinského tento plán zhatila.

Rakousko-pruské války jistě pro českou šlechtu znamenaly velké výdaje a pro poddaný lid nepřijemné vojenské odvody a bídu, spojenou s tíživými robotami. Zároveň byla do škol povinně zavedena němčina, což zapříčinilo odnárodňování určité části tehdejší české společnosti.

Všechny tyto kroky, byť v českém prostředí nepopulární, je však třeba vnímat v mnohem širších dobových souvislostech, neboť měly svůj opodstatněný a logicky zdůvodnitelný význam vycházející z utilitární koncepce jednotného rakouského státu, kterou Marie Terezie a její syn a pozdější spoluvladař Josef II. prosazovali.

Dnes není mezi historiky pochyb o tom, že reformy této habsburské panovnice položily základy novodobého Rakouska. Její vláda vůči Českému království, tvořícímu součást dědičných zemí habsburské monarchie, nebyla příliš příznivá, přesto se právě tereziánskými reformami dotkla českých zemí naprosto zásadním a z pohledu nadcházejícího vývoje pozitivním způsobem.

Už jen to, že se děti poddaných měly povinně učit číst, psát a počítat, byl počín, který do budoucna výrazně snižoval počty negramotných obyvatel na zaostalém venkově. Její reformy vyš-

šího školství byly navíc zaměřeny na výchovu a vzdělávání odborníků nejrůznějších průmyslových a vědních oborů, což do budoucna znásobovalo počty vzdělané inteligence.

Na druhou stranu není třeba dopady těchto reformních kroků Marie Terezie na tehdejší společnost přeceňovat, protože se dotýkaly především její bohatší části. K aktivnímu reformnímu průlomů došlo až za vlády jejího syna Josefa II. (vládl 1780–1790), který svými důležitými panovnickými výnosy (například patentem o zrušení nevolnictví a tolerančním patentem) otevřel cestu k českému národnímu obrození. Josef II. tak dokončil velké dílo Marie Terezie v duchu osvíceného absolutismu, s nímž se už jako spoluvládce své matky plně ztotožňoval. Panovnice však synovo reformní nadšení považovala za příliš extrémní a unáhlené, což na sklonku jejího života vedlo k jejich vzájemným sporům.

Během dvaceti let (1736–1756) byla Marie Terezie celkem šestnáctkrát těhotná, a přitom musela plnit své státnické povinnosti. Už tento fakt budí úctu a je svědectvím výjimečnosti její osobnosti. Své děti nikdy nezanedbávala, a i když byla nucena řešit i velice složité politické problémy, dbala na jejich dobrou výchovu a kvalitní vzdělávání. Jistě k tomu přispělo i to, že se provdala za muže, kterého hluboce milovala, což bylo v té době cosi naprosto unikátního. Její manžel, lotrinský vévoda František Štěpán, jí byl důležitou oporou a po jeho smrti v roce 1765 už zůstala až do konce svého života vdovou.

Marie Terezie bývá někdy řazena mezi tzv. osvícené panovníky, ale její „osvícenost“ nepramenila z novátorské francouzské

filozofie, jak by se mohlo na první pohled zdát. Sama totiž považovala ideologii francouzských osvícenců pro rakouskou monarchii za příliš nebezpečnou, podle jejího přesvědčení podřývali svými kritickými postoji k církvi a panovnickému absolutismu základy křesťanské společnosti. Pokud s některými jejich názory souhlasila, bylo to jen tehdy, když nebyly v rozporu s jejím vlastním reformním pragmatismem, který lze spíše charakterizovat jako osvěcený konzervatismus.

Arcivévodkyně rakouská, královna česká i uherská a manželka císaře Svaté říše římské Marie Terezie stála v čele habsburské monarchie dlouhých čtyřicet let a vždy za všech okolností hájila především zájmy habsburské dynastie. Jinak to ani být nemohlo, zachování rodového dědictví patřilo ke stěžejním cílům politiky i u jiných panovníků a Habsburkové patřili mezi nejstarší vládařskou dynastii v Evropě. Tato okolnost jistě byla i velkou motivací k tomu, aby Marie Terezie ke své vládě přistupovala s příkladnou odpovědností. Svým nástupcům jednou chtěla předat silný a prosperující stát, jenž by se stal významnou evropskou mocností. A to se jí také do velké míry podařilo.

V tomto svém úsilí ovšem nebyla sama a její důležitou devízou bylo určitě to, že se dokázala obklopovat vzdělanými lidmi, kteří se stali jejími rádci a jimž plně důvěřovala. Jedno z tajemství jejich panovnických úspěchů spočívalo v tom, že dokázala naslouchat svým rádcům, řídit se jejich názory, i když si konečná rozhodnutí vyhrazovala pro sebe. Předností Marie Terezie byla i jistá opatrnost, spočívající v pečlivém zvažování prospěšnosti

vlastních rozhodnutí pro zlepšení chodu celé monarchie i její hospodářské a politické stability, neustále narušované válkami, které však z pohledu Rakouska byly válkami obrannými – ať šlo o Turky, nebo o pruské agrese, jimž byla nucena čelit.

Ale v pozadí toho všeho stála Marie Terezie i jako žena a člověk se svými klady a zápory, radostmi a strastmi, obavami i vízeni tvořícími její vnitřní svět, v němž se jako odchovankyně barokní epochy pohybovala, což ovlivňovalo i způsob jejího myšlení.

Tím se do popředí dostává otázka, jaká vlastně Marie Terezie byla, čím se ve svém konání řídila a jaké hodnoty vyznávala. Zde před námi najednou vyvstává poměrně složitá osobnost, v mnohém i rozporuplná a nesoucí břímě moci, která ji zavazovala i svazovala.

V Mariině životě, naplněném mnohonásobným mateřstvím, byly okamžiky obav, nadějí, triumfů i zklamání, okamžiky veselí i smutku, váhání i rozhodných činů. To vše ji činilo před jejím nejbližším okolím velice lidskou, a navíc dlouho i charismatickou osobností.

Historici dobu vlády Marie Terezie dodnes považují za přelomové období, kdy rakouská monarchie v mnoha směrech nastoupila cestu k překonání duchovního tmářství a dalších přežitků hluboké minulosti, jež byly pozůstatkem středověké stavovské soustavy, projevující se od první poloviny 18. století kontraproductivně i zpátečnický, což mělo za následek postupující rozklad celé habsburské říše.